

Elnarə İbrahim qızı ŞƏFİYEVƏ

Bakı Dövlət Universiteti, Psixologiya üzrə elmlər doktoru, professor
E-mail: shafiyeva@mail.ru

Sevinc Ağavəli qızı ALLAHYAROVA

Bakı Dövlət Universiteti, dosent
E-mail: seva68@mail.ru

Aydan Firudin qızı SƏMƏNDƏROVA

Bakı Dövlət Universiteti, dosent
E-mail: a.sudan77@mail.ru

MÜASİR AİLƏLƏRDƏ DƏRK OLUNMAYAN ZORAKILIQ PROBLEMİ

Xülasə: Bu məqalə müəllif “dərək olunmayan zorakılıq” anlayışının elmi dövriyyəyə daxil edilməsi zərurətini təhlil edir və əsaslandırır, onun tərifini təklif edir və dərək olunmayan zorakılığı ailə-valideyn münasibətləri aspektində nəzərdən keçirir; ailədə dərək olunmayan zorakılığın anlayışını, təzahürünü və səbəblərini açıqlayır; dərək olunmayan zorakılığın qarşısını almaq üçün xüsusi tədbirlərə ehtiyac olduğu qənaətinə gəlir. Dərək olunmayan zorakılıq, valideynlərin düşünmədən, avtomatik olaraq, tərbiyəvi xarakter əvəzinə, alçaldıcı və şəxsiyyəti sındıran qorxunc, zəhərli ifadələr işlətdiyi vəziyyətlərdə özünü göstərir. Eyni zamanda, dərək olunmayan ailə bullerləri uşağı düzgün davranış modelinə sövq etdiklərinə əmin olduqları üçün bunun hansı nəticələrə səbəb ola biləcəyini düşünmürlər.

Açar sözlər: *dərək olunmayan zorakılıq, destruktiv uşaq-valideyn münasibətləri, ailə aqressiyası, ailədə dərək olunmayan zorakılığın səbəbləri.*

UOT: 159.9

DOI: 10.54414/xayx6228

Giriş

Şəxsə qarşı yönəlmiş davamlı təhqirlər, təhdidlər, müxtəlif məzmunlu şayiələr yaymaq, habelə digər mənfi psixoloji və fiziki təsir tədbirləri - bu zorakılıqdır. Əgər bu yaxın qohumlar tərəfindən baş verirsə, onda ailədəki zorakılıqdan danışırlar. Zorakılıq - qarşı tərəflərin qarşıdurması deyil ki, bu zaman hər bir iştirakçı düşmənin aqressiv hərəkətlərinə “cavab” verə bilər. Zorakılıq, qurbanın çarəsiz, küncə sıxılmış vəziyyətdə olması, buna görə də mövcud problemin öhdəsindən gələ bilməməsi ilə xarakterizə olunur, Zorakılıq ən çox, göz yaşlarını, emosiyaları saxlamaqda çətinlik çəkən, emosional olan insanlara təsir edir. Buna görə də onların davranışı diqqət çəkir, psixoloji zəiflik üzündən o, üstünlüyünü və gücünü sübut etməyin daha asan olduğu, qurban olur. Zorakılıq, həmçinin müxtəlif formalarda tətbiq oluna bilər. Müasir tədqiqatçılar, hər birinin mövcud olma hüququ olan, bir neçə tanınmış təsnifat təklif edirlər. Lakin təklif olunan təsnifatlar,

ilkin olaraq öz müəllifinin mövqeyini əsaslandırır, kifayət qədər tam və təfərrüatlı deyil. Ona görə də, "dərək olunmayan zorakılıq" kimi, bir müəllif konsepsiyasının, elmi dövriyyəyə daxil edilməsini təklif edirik. Çünki, çox vaxt zorakılıq müəllifləri, başqa bir insanda qorxu yaratmaq və bununla da onu dərək olunmayan şəkildə tabe etmək üçün sistemlik aqressiv qorxutma hərəkətləri etmək, bəzi hallarda isə müsbət niyyətlərə əsaslanan, yəni zorakılıq dərək olunmayan şəkildə həyata keçirilir ki, bu da "dərək olunmayan zorakılıq" kimi bir fenomenin mövcudluğunu təsdiq etməyə imkan verir.

Bununla əlaqədar olaraq, biz hesab edirik ki, dərək olunmayan zorakılığın, nəticələrini dərək edə bilməməsi səbəbindən, özünü qoruya bilməyən subyektə qarşı həyata keçirilən, psixoloji-zorakı hərəkətlərin dərək olunmayan təzahürü kimi müəyyən etmək lazımdır.

Dərək olunmayan zorakılığın müəllifləri həm uşaqlar, həm də böyüklər ola bilər.

Bu məqalə çərçivəsində ailədə dərk olunmayan zorakılıq halları araşdırılır, onun səbəb və nəticələri müəyyən edilir.

Tədqiqat işinin müzakirəsi

Bildiyiniz kimi, hər bir ailə ailə-valideyn münasibətlərinin özünəməxsus modelini həyata keçirir və ailə tərbiyəsinin eyni modelləri yoxdur.

Bu zaman, ailədə tez-tez dərk olunmayan zorakılıq halları müşahidə olunur. Valideynlər dərk olunmayan şəkildə, nəticələrini dərk edə bilməməsi səbəbindən özünü qoruya bilməyən uşağa qarşı, uzun kontekstli psixoloji və zorakı hərəkətlər edirlər.

Ailədə uşağa qarşı yönəlmiş dərk olunmayan zorakılığın səbəbləri çoxdur. Hər şeydən əvvəl, xarakterin vurğulanması aspektində bir meyli göstərmək olar.

Ailədə dərk olunmayan zorakılıq bir çox təzahürlərinə görə şüurlu zorakılığa bənzəyir [4,s.160], lakin onunla fərqlənir ki, valideynlərin fikrincə, onların hərəkətləri uşağa faydalıdır, çünki bu hərəkətlər onu tərbiyə etmək məqsədi ilə edilir və bir neçə növü vardır:

- fiziki təsir, bu zaman uşaqlar bədən xəsarətləri, fiziki xəsarətlər yetirilməklə fiziki zorakılığa məruz qalırlar. Bu zaman, valideynlər ya da onlardan biri, bunun uşağın yaxşılığı üçün edildiyinə ürəkdən əmindir. Bunu, uşaqlıqda ona qarşı da, fiziki cəza tətbiq olunması və onlara "layiqli" insanlar olmağa kömək etməsi ilə əsaslandırır;

- psixoloji təsir, uşağın ləyaqətinin alçaldılması, təhqir və alçaldılma yolu ilə onun şəxsiyyətinə qarşı yönəlmiş psixoloji zorakılıq;

Eyni zamanda, ailədə dərk olunmayan zorakılığın müəllifləri, bir-birinə və ya uşağa münasibətdə, ər-arvaddan biri, ya da hər iki valideyn, eləcə də ailənin digər üzvləri, əksər hallarda böyük qardaş və bacılar ola bilər. Onlar böyüklük hüququ ilə kiçik qardaş və ya bacılarını öz iradəsinə tabe etməyə yönəlmiş hərəkətlərə yol verirlər, eyni zamanda dərk etmirlər ki, belə olan halda onlar zorakılara çevrilirlər. Bu halda dərk olunmayan zorakılıq baş verir ki, bu da, fikrimizcə, şüurlu zorakılıqdan daha təhlükəlidir.

Dərk olunmayan zorakılıq ailədə münaqişələr normaya çevrildikdə baş verir, bu zaman ata ananı, ana isə atanı alçaldır.

Çox vaxt böyüklər uşağın hesabına özlərini

təsdiqləyirlər, "yaxşı niyyətlərlə" onlarda öz yerinə yetirilməmiş karyeralarını və həyat istəklərini həyata keçirməyə çalışırlar.

Ailədə dərk olunmayan zorakılığın təzahürü bir zəncirlə nəticələnir mənfi təzahürlər, məsələn, ata anasını incitdi, o, qəzəbli hisslərində dərk olunmayan olaraq uşağa incikliyi ötürür və uşaq da öz növbəsində öz mənfi duyğularını gənc ailə üzvlərinə, ev heyvanlarına və ya cəmiyyətdə zorakılığa çevrilir.

Əgər ailədə aqressiv davranış normadırsa və böyüklər öz emosiyalarına, uğursuzluqlarına görə məsuliyyəti uşaqların üzərinə atırlarsa, bunlar dərk olunmayan zorakılığın təzahürləridir. Dərk olunmayan zorakılığın səbəblərindən biri ibtidai ünsiyyət səviyyəsi, mədəniyyətin aşağı səviyyəsi, pedaqoji və psixoloji bacarıqların olmaması və ailə mədəniyyətinin aşağı səviyyəsi uşaq tərəfindən məqbul norma kimi qəbul edilir.

Dərk olunmayan zorakılığın baş verdiyi ailələr üçün, valideynlərin iştirakı əvəzinə uşağın istehza ilə üzləşdiyi bir vəziyyət tipikdir. Valideynlər pedaqoji və psixoloji savadsızlıqlarına və inkişaf etmədiklərinə görə, uşağın gələcək çətinliklərə tab gətirməyi öyrənmək üçün uşaqlara qarşı etinasızlıq, digər emosional və hətta fiziki zorakılıq kimi tərbiyə üsullarından istifadə edirlər. Bu dərk olunmayan zorakılığın təzahürüdür və uşaq gələcəkdə bu cür münasibətləri dərk olunmayan səviyyədə cəmiyyətdə məqbul bir münasibət forması kimi qəbul edə bilər, öz növbəsində dərk olunmayan zorakılığa çevrilə bilər.

Bu, 4000 mindən çox yeniyetmənin, onları zorakılığa sövq edən səbəblərlə bağlı, cavablarını təhlil edən avstraliyalı psixoloqların araşdırmaları ilə təsdiqlənir. Respondentlərin 36%-dən çoxu davranışlarının səbəbini göstərə bilməyib ki, bu da onların zorakılıq vəziyyətlərində dərk olunmayan hərəkət etdiyini sübut edir [10, s. 150].

Dərk olunmayan zorakılığın tətik mexanizmi ailə münasibətlərinin xarakteridir; ailədə həyata keçirilən mənfi valideyn tərbiyəsi modeli uşağda daim yüksək səviyyədə stress, daxili etibarsızlıq, narahatlıq hissi yaradır ki, bu hansısa yolla aradan qaldırılmalıdır. Adətən, uşaq bu mənfi cəhətləri aradan qaldırmaq üçün deviant davranış modelini qəbul edir

Dərk olunmayan zorakılıq, valideynlərin

düşünmədən, avtomatik olaraq, tərbiyəvi xarakter əvəzinə, alçaldıcı və şəxsiyyəti sındıran qorxunc, zəhərli ifadələr işlətdiyi vəziyyətlərdə özünü göstərir. Eyni zamanda, dərk olunmayan ailə bullerləri uşağı düzgün davranış modelinə sövq etdiklərinə əmin olduqları üçün bunun hansı nəticələrə səbəb ola biləcəyini düşünmürlər. Xüsusilə, bunlar nədənsə valideynləri qane etməyən, uşağın xarici görünüşü ilə bağlı alçaldıcı ifadələrdir, məsələn: sən Koschey kimi arıqsan və ya yeməyi dayandır, paltarının heç biri sənə uyğun gəlmir.

Çox vaxt mənfi tərbiyə modeli olan ailələrdə, uşağından və onun akademik uğurundan narazılığını bildirən valideynlər aşağıdakı ifadələrdən istifadə edirlər:

Niyə belə axmaqsan? Sənin nə istədiyini, nə dediyini mənə maraqlandırmır, sənin problemlərin mənə maraqlandırmır; ağlamaq istəyirsənsə - qapı arxasında ağla; rədd ol gözümün önündən.

Onlar belə ifadələrlə uşağın ləyaqətini alçaldırlar: yumurta toyuğu öyrətmir;

balam, sən mənsiz heç bir şeydən; sən boş yersən; bəli mən səni ..., bəli mən sənə ...; doğulduğuna görə peşman olacaqsan; əgər mənim tələbimi yerinə yetirməsən, bütün problemlərlə özün məşğul ol; mənə güvənmə, heç kim mənə kömək etməyib, öhdəsindən özüm gəldim; cır-cındır olma, cavab qaytar! Qorxulur nə deməkdir? Xüsusilə, açıq şəkildə dərk olunmayan zorakılıq, valideynlər uşağa bu cür ifadələrlə müraciət edərək öz mənfi duyğularını köçürdükdə özünü göstərir: sənin atan həyatda heç bir şeyə nail olmayıb. Onu dinləsən, sən də onun kimi olacaqsan; ailədə qadın - susmaq və xidmət etmək üçündür, anladın? Sən də anan, ... və başqaları kimi, heç kimə lazım olmayan axmaqsan.

Bundan uşaq belə nəticəyə gəlir: heç kimə lazım deyil, valideynlərinin köməyinə arxalana bilməz, zəifdir və buna görə də zəif hesab edilməmək üçün hücum keçməlidir.

Belə hallarda, uşaq formalaşmış mənfi inancların (Mən həmişə belə olmuşam və olacağam) möhkəmlənməsi üçün aşağıdakı məşhur postulatları qəbul edir:

“Ən yaxşı müdafiə hücumdur”; canavarlarla yaşa, canavar kimi ula; ən güclüsü sağ qalır, təbii seçim; mənim daxmam kənardadır; təşəbbüs cəzalandırılır və s.

Dərk olunmayan zorakılığın qurbanı olan uşaqlar, şüurlu zorakılıq hallarında olduğu kimi, həm fiziki, həm də zehni sağlamlıq problemləri ilə üzləşə bilər və inkişafda kənara çıxmalar da mümkündür [6, s. 80].

Təəssüf ki, bu günə qədər dərk olunmayan zorakılığa məruz qalan uşaqlar üzərində heç bir araşdırma aparılmamışdır. Lakin dərk olunmayan zorakılığın mənfi nəticələrinin şüurlu zorakılığın təsirindən praktiki olaraq fərqlənmədiyini qeyd etdiyimiz üçün, İngilis psixoloqları tərəfindən aparılan Eyvon lonqityud Valideyn və Uşaqların Tədqiqatına (ALSPAC) müraciət edək. [11;19]. Ümumilikdə 15 000 ailə arasında sorğu keçirilib.

Uşaqların ilkin sorğusu 12 yaşında aparılıb, onlara psixoloji vəziyyətlə, ailədə zorakılıqla bağlı suallar olan, sorğu vərəqəsi təklif olunub. 18 yaşında isə məişət zorakılığı faktlarının olmasını göstərən uşaqlar tibb müəssisələrində müayinə olunublar. Təhlil üçün bir neçə uşaq ailələrdən nümunə götürüldü.

Zorbalığa fiziki zorakılıq, müntəzəm təhqir və böhtan daxildir. 3596 uşaqdan 664-ü bacı-qardaş zorakılığının qurbanı, 486-sı zorakılığın səbəbkarı, 771-i isə hər iki rolda olub. 18 yaşına qədər 55 yeniyetmədə şizofreniya əlamətləri olan və olmayan psixoz inkişaf etmişdir. Psixoloqlar müəyyən ediblər ki, həftədə bir neçə dəfə zorakılıq hadisələri yaşayan uşaqlarda həm qurbanlarda, həm də təhrik edənlərdə psixoz inkişaf riski 2-3 dəfə artıb. Həm evdə, həm də məktəbdə zorakılığa məruz qalanlar üçün ehtimalı orta hesabla 4 dəfə artıb. Eyni zamanda, qardaş və ya bacı tərəfindən alçaldılan uşaqlar məktəbdə həmyaşdılarının aqressivliyi ilə daha çox qarşılaşırdılar.

Dərk olunmayan zorakılığa məruz qalan uşaqların davranışlarına təsir edən amillər kimi biz, ailənin gəlir səviyyəsini, valideyn təhsilini (ən çox aşağı səviyyə), depressiya və digər psixi pozğunluqları olan valideynləri, daimi aqressiv ailə mühitini göstərə bilərik. Eyni zamanda eksperimental məlumatlar əsasında, tədqiqatçılar belə nəticəyə gələ bilərlər ki, böyük qardaş, bacıları və valideynləri tərəfindən qarşılaşdığı zorakılıq ilə, uşaq üçün daha ağır psixoloji nəticələr arasında əlaqə var. [5,s.247].

Əlbəttə ki, dərk olunmayan zorakılıq problemi şüurlu zorakılıq problemi qədər vacibdir, baxmayaraq ki, dərk olunmayan zorakılıq daha

mürəkkəb bir fenomendir, çünki aşkarlanması çətin və dərk olunmayan və düşüncəsiz şəkildə həyata keçirilir. Bu həm də ortaya çıxan bir psixotik pozğunluq haqqında bir siqnaldır. [7,s.23].

Şəxsi mövqelər, davranış formaları, dəyərlər, əxlaq prinsipləri və tabular - ailə sisteminin nəticəsidir. Ailə, təcavüzkarları, qurbanları və ya idarə olunan kütləni formalaşdırır. Dərk olunmayan zorakılığın qurbanına çevrilən uşaqlar, istər ailədə buna məruz qalmalarından, istərsə də digər ailə üzvlərinə münasibəti müşahidə etməsindən asılı olmayaraq - şüurlu zorakılıqda xarakterik şəkildə özünü göstərən davranış strategiyalarının üç rolundan birini seçəcəklər. Onlar ya təcavüzkar, ya da qurban olacaqlar və çox vaxt dərk olunmayan zorakılığa məruz qalan uşaqlar, daimi alçaldılma və təzyiq vəziyyətinə uyğunlaşmaq vərdişinə görə və həddən artıq həssaslaşdıqları üçün şüurlu zorakılığın passiv şahidinə çevrilirlər. Ona görə də, başqalarına qarşı aqressivlik nümayiş etdirdikdə, müdaxilə etməmək mövqeyi tutduqda, özlərini kifayət qədər sakit hiss edirlər.

Əminik ki, hər bir uşaq doğulduğu andan yaxşılıq, xeyirxahlıq, qayğıkeşlik, sevgi, dostluq, qarşılıqlı yardım və s. qadirdirlər. Onlar yalnız, özləri üçün ən əhəmiyyətli olan böyüklərdən - valideynlərdən və digər ailə üzvlərindən özlərinə qayğı və sevgini müşahidə və hiss etsələr, belə qala bilərlər.

Araşdırmalar göstərir ki, bu gün psixopatik davranış əlamətləri olan uşaqların sayı artmaqdadır. [8.s.37]. Belə bir uşağın ətrafında olan hər kəs üçün bu faciə və böyük çətinlikdir. Çünki onlarda empatiya, simpatiya, vicdan, məsuliyyət, xeyirxahlıq inkişaf etmir; hər hansı bir şeydən (cəza da daxil olmaqla) qorxu səviyyəsi psixopatiya əlamətləri olmayan digər uşaqlardan əhəmiyyətli dərəcədə aşağıdır və bu, həm sosial, həm də bioloji amillərlə bağlıdır. [12,s.667]. Buna görə də, bu uşaqların tərbiyə üsulları fərqli olmalı, dərk olunmayan zorakılığın hər hansı bir formada təzahürünə imkan verməməlidir.

Biz, E.Bern və digər mötəbər müəlliflərin, tədqiqatçıların, psixoterapevtlərin, təqib edənlərin, qurbanların, həyatda uduzanların - cəmiyyətin təsirinin nəticəsi olması fikrini tam şəkildə bölüşürük. [1,s.234]. Bu həmçinin dərk olunmayan zorakılığın təsirinin nəticəsi də daxil

olmaqla. Ən əhəmiyyətli qərarlar və münasibətlər uşaqda çox erkən yaşda (6 yaşa qədər) formalaşdığına görə, uşağı qalib, təqibçi və ya qurban edən də ailədir. Və buna görə də, dərk olunmayan zorakılıq, davranış modeli olan bir ailədə, uşaq onun gülüş, sataşma, ələ salınma obyektinə olmasına öyrəşəcək ("bəzi valideynlərin sözlərinə görə "sevgi və xoş niyyətlə"). Əvvəlcə o, narahatlıq və gücsüzlük, istək və bu istehzanın qarşısını almaqda acizlik hiss edir. Sonra müdafiə mexanizmlərini inkişaf etdirir, bu zorakılığa necə dözmək olar: sıxışdırmaq (heç nə xatırlamıram), inkar (və mən heç incimirməm, belə bir şey yox idi) və başqaları. Bu zaman, qəzəbə qarşı durmağın, kömək istəməyin, özünü qorumağın, rüsvayçılığı dayandıрмаğın, "yaxşı qüvvələrin və əməllərin" lideri olmağın adekvat yolları formalaşmır.

Valideyin davranışı və dərk olunmayan zorakılıq tərbiyə tərzinin nəticəsində, uşaqlar "bu böyüklər dünyası ilə qarşılıqlı əlaqə" qaydaları haqqında çoxlu, təhrif olunmuş fikirlər formalaşdırırlar, qarşılanmamış ehtiyaclarını təhrif olunmuş yollarla təmin etməyə çalışırlar. Onlar özlərini təsdiq etmək ehtiyacını hiss edirlər. Bu vəziyyət, valideynlərin kömək və dəstək vermədiyini, amma ciddi rəqabət apardığı və uşaqlar üzərində özlərini təsdiq etməyə çalışdığı ailələr üçün tipikdir.

Əgər valideynlər gülür, sataşır, cavanları alçaldır və bunu sadəcə məsum bir zarafat hesab edərsə, yəni dərk olunmayan zorakılığın təzahürü varsa, onda uşaqlar da özlərini daha kiçik və ya zəif olanların hesabına təsdiq edəcəklər.

Dərk olunmayan zorakılığın qurbanları, daha çox öz gücünü göstərməyə, ehtiyac duyurlar. Təəssüf ki, belə valideynlər və müvafiq olaraq, onların uşaqları, yalnız fiziki təsir, hədə-qorxu, şantaj, manipulyasiya, başqasını təhqir etmək və hər cür belə təsirlərə üstünlük verirlər. [9,s.76]. Məlum səbəblərə görə, belə valideynlərin övladları, bu cür dağıdıcı təsir vasitəsilə güclərini göstərəcəklər.

Valideynlər və digər ailə üzvləri tərəfindən dərk olunmayan zorakılığın qurbanına çevrilmiş bir çox uşaqlar üçün, vacib və dəyərli olmaq, eşidilmək ehtiyacı yerinə yetirilməmiş qalır. Valideynlərin vaxtı, marağı yoxdur, daha vacib şeylər və mövzular, fiqurlar və səlahiyyətlər var. Bu çox kədərli və üzüçüdür. Axı, hər birimiz üçün və hər şeydən əvvəl uşağın özü üçün, onun

sadəcə olaraq olduğu kimi sevildiyini və qeyd-şərtsiz qəbul olunduğunu, o cümlədən, nailiyyətə, uğurlarına, qələbələrinə və s. diqqəti və hörməti bilmək çox vacibdir. Çox vaxt, uşaq "pozitiv" davranış və üsullarla böyüklərin diqqətini, valideynlərin marağını cəlb edə bilmədiyi zaman, "hörmət" əldə etmək və ailədəki statusunu yaxşılaşdırmaq üçün, heç də yaxşı olmayan yollara əl atır.

Dərk olunmayan zorakılıq, psixoloji və ya fiziki dərk olunmayan təcavüz nəticəsində yaranan emosional stressi, aradan qaldırmaq ehtiyacının yaranmasına vasitəçilik edir. Həqiqətən, çox vaxt valideynlər sadəcə olaraq, uşağa mənfi psixoloji emosiyalarını və problemlərini, həm qışqırma, həm də fiziki təsir (cəza) ilə özünü göstərə bilən formalarda ötürürlər. Əgər böyük uşaq cəzalandırılıbsa, çox güman ki, o, dərk olunmayan olaraq eyni şeyi kiçiklərə qarşı aqressiyada göstərəcəkdir. Bu da dərk olunmayan zorakılığın təzahürüdür. Böyüklərin dərk olunmayan aqressiyasına məruz qalmış gənc ailə üzvündə, öz hirsini və qəzəbini ifadə etmə ehtiyacı yaranır. Buna görə də o, üzərində zorakılığın müəllifi ola biləcəyi "hədəf" axtarır. Çox vaxt bu cür hərəkətlər də dərk olunmayan olur, lakin bununla onların mahiyyəti dəyişmir. Çünki nümayişkarənə aqressiv və qəddar davranışın arxasında, şüuraltı səviyyədə, qurban öz hisslərini, qorxularını, məyusluqlarını və s. gizlətməyə çalışır. [13,s.45].

Bildiyiniz kimi, ilk növbədə ən təhlükəli və problemləli mərhələlə, psixoloji və fiziki inkişafda sıçrayışlarla xarakterizə olunan, yeniyetməlik dövrüdür. Bu dövrdə yeniyetmələr, imkanları səviyyəsindən çox olan istək səviyyəsinə malikdirlər. Tənqid və özünü tənqid səviyyəsi artır, hormonal dalğalanmalarla gücləndirilmiş özündən narazılıq, məyusluq açıq şəkildə özünü göstərir, çoxlu qorxu və şübhələrə səbəb olur ki, bu da öz növbəsində intihar davranışı riskini artırır. Müasir tədqiqatlarda müəlliflər yekdilliklə belə qənaətə gəlirlər ki, zorakılığın olması faktları ilə, intiharla əlaqəli davranışlar arasında, səbəbli əlaqə var. [6,s.83].

Eyni zamanda, dərk olunmayan zorakılığın təhlükəsi ondan ibarətdir ki, onu tanımaq çətindir və çox vaxt ailədə valideynlər tərəfindən tərbiyədə norma və ya istiqamət kimi qəbul edilir.

Hər bir uşaq, xüsusən də yeniyetməlik dövründə, sevdikləri (valideynlər) tərəfindən qəbul olunmaq və başa düşülmək, ən gizli sirlərini və emosional gərginliklərini, mehriban, sevən yaxınları ilə bölüşmək üçün fürsətə ehtiyac duyur.

Bu baş verməsə, emosiyalar çıxış yolu tapacaq, və onların ifadə üsulu təhlükəli ola bilər, çünki özünü və valideynlərinə sübut etmək üçün ki, "Mən lüzə deyiləm" o, bunu başqalarının hesabına etməyə çalışacaq və nəticədə özü də zorakılıq mənbəyinə çevrilə və sonradan kriminal hadisələrə girə bilər. Çünki belə uşaqlarda, münafiqliyin həlli və sosial qarşılıqlı əlaqə ilə bağlı, təhrif olunmuş fikir formalaşır.

Əgər ailədəki uşağa davamlı olaraq, onun doğru olmadığı; başa cür olmalı; rəqslərə deyil, gülüşə və əksinə getməli; anaya oxşamaq deyil, ata kimi olmaq və s. deyilsə, o zaman uşağın cəmiyyətdə şüurlu zorakılığın qurbanına çevrilmə ehtimalı yüksək olur. Çünki valideynlərinin dərk olunmayan təzyiqinə məruz qalan uşaqlar, yüksək həssaslıq, fiziki zəiflik, narahatlıq, inciklik, ağlamağa meyli, özünü qiymətləndirmənin aşağı olması, dostların və sosial dəstəyin olmaması ilə fərqlənirlər. Onlar fiziki aqressiyadan əziyyət çəkirlər, psixoloji travma alırlar ki, bu isə özünü qiymətləndirmə və sosial adaptasiyaya mənfi təsir göstərir. Ən tez-tez rast gəlinən nəticələrə aşağıdakılar daxildir: davamiyyətin azalması, məktəbə getməkdən imtina, özünə zərər vermək davranışı. Belə uşaqlarda, valideynlərin diqqətini hansısa şəkildə özlərinə cəlb etmək üçün ehtiyac-istək yaranır. Əgər gündəlik həyatda, onlar uşağın problemlərinə maraq göstərmirlərsə, onda fəvqəladə vəziyyətdə uşağa diqqət yetirməyə məcbur olacaqlar. Çünki uşaq belə halları - xəstəlik, dava, oğurluq və s. özü yarada bilər.

Dərk olunmayan zorakılığın qurbanlarının şəxsi sərhədləri çox vaxt formalaşmamış olur. Çünki, normal davranış halı üçün, fiziki, maddi və emosional sərhədlər pozduqda, özünü qəzəb hissi şəklində biruzə verən, sağlam bir emosional reaksiya yaranmalıdır. Bu zaman ayaqda durmaq, özünü müdafiə etmək, müqavimət göstərmək üçün bir enerji çıxımı olur. Lakin, öz müdafiəsinə qalxmağı qadağan edən psixoloji münasibət formalaşırsa, belə uşaq təcavüzə

müqavimət göstərmək iqtidarında deyil və buna görə də onlar uyğunlaşmağa və müvafiq olaraq qurban olmağa, əbədi günahkar olmağa alışmağa məcbur olurlar. Məhz günahkarlıq, utanc hissi üzərində belə bir uşaqlarda, "Mən yaxşı deyiləm" kimi, həyat mövqeyi formalaşır.

Bullinqin qurbanları, sağlamlıq və davamiyyət ilə bağlı çətinliklərlə üzləşə bilər, narahatlıq və depressiv pozğunluqlar, apatiya, baş ağrıları və enurez əlamətləri ilə qarşılaşa bilər və intihara cəhd göstərə bilirlər. Qurban təcrübəsi, onlarda cəmiyyəti təhlükə ilə dolu bir dünya və baş verənlərə təsir edə bilməməsi kimi bir fikrin formalaşmasına kömək edir.

Əgər ailədə uşaq özünü tez-tez zəif və müdafiəsiz hiss edirsə, öz fikrinə, istəklərinə, düşüncələrinə sahib olmağa, valideynləri tərəfindən qorumaq hüququna layiq olmağa inam olmur və buna görə də problemlərinin öhdəsindən təkbaşına gəlmək məcburiyyətində qalır. Hər bir uşağın ailənin dəstəyinə və himayəsinə ehtiyacı olduğunu sübuta ehtiyac yoxdur. Valideynlər onun etibarlı arxası olmalıdır ki, uşağın gələcəkdə ola biləcək problemlərini effektiv şəkildə həll etməsi üçün ona güc verəcək.

Ən çox narahatlıq doğuran, valideyn tərəfindən dərk olunmayan zorakılıq nəticəsində, neytrallıq mövqeyini formalaşan uşaqlardır, çünki belə yanaşma, əxlaqsızlığın, qəddarlığın və laqeydliyin formalaşmasına kömək edir.

Uşaqlar adətən ailədə baş verənlər, o cümlədən valideynləri tərəfindən məruz qaldıqları təzyiqlərdən çox danışımlar və buna görə də belə vəziyyətlərdə cəmiyyətin, ilk növbədə ümumi təhsil müəssisəsi, qonşular, əlavə təhsil müəssisələrinin rolu artır. Onlar uşağa kömək etməli və onda, ailədə dərk olunmayan zorakılığa, müqavimət göstərmək bacarığını aşılamağıdır.

Nəticə

Dərk olunmayan zorakılığa qarşı, eləcə də şüurlu zorakılığa qarşı mübarizə aparılmalı olduğu iddiası əsaslandırma tələb etmir, çünki "güclü" "zəif" in əziyyət çəkməsindən məmnun ola bilməməlidir. Dərk olunmayan zorakılıqdan tamamilə qurtulmağın mümkün olmadığı aydındır, lakin onun yayılma dərəcəsini azaltmaq vacibdir.

Eyni zamanda, dərk olunmayan zorakılığın qarşısının alınması müəyyən xüsusiyyətlərə

malikdir, əgər təhsil müəssisələrində, müəllimlər və psixoloqlar arasında ailədə aqressiya problemi olduqca aktualdırsa, ailədə bu cəhət praktiki olaraq nəzərə alınmır. Ona görə də valideynlərin bu sahədə maariflənməsinə, onların psixoloji savadına və sağlam davranışına diqqət yetirməyincə, heç bir profilaktik iş gözlənilən effekti verməyəcək. Fiziki və əqli cəhətdən cəmiyyətin sağlam və uğurlu üzvü olan uşaq yetişdirmək üçün, valideynlər uşaqların psixoloji inkişaf mərhələlərini, onların psixoloji ehtiyaclarını bilmək və ödəmək, səriştəli təhsil metodlarını rəhbər tutmalı, ailədə effektiv sağlam qarşılıqlı əlaqənin yollarını öyrənməlidirlər.

Dərk olunmayan zorakılıq problemi - cəmiyyətin psixoloji sərhədləri və mənəvi və etik dəyərlərinin mövzudur. Ailənin ən azı bir üzvünün sərhədləri formalaşmayıbsa, uşaqların sərhədlərinin adekvat şəkildə formalaşacağına dair gözləntilər utopik hesab edilə bilər. Anlayışlar və etik dəyərlərin əsası, ilk növbədə valideyn nümunəsi ilə qoyulur. Həmmçinin cəmiyyət, o cümlədən də dövlət bu məsələdə ailəyə köməklik göstərməli, ilk növbədə dərk olunmayan zorakılıq haqqında lazımı pedaqoji və psixoloji məlumatları təmin etməli, belə məlumatların yayılmasında sosial mediadan aktiv şəkildə istifadə edilməlidir. Problemlə ailələr üçün, ailədə psixoloji münasibətlər və uşağın yaş xüsusiyyətləri ilə bağlı məcburi təlimlərin tətbiq edilməlidir.

Hələ Tereza ana deyirdi ki, dünyanı yalnız xeyirxahlıq xilas edə bilər, ona görə də valideynlər, bütün böyük xeyirxahlığın, insanlığın, əxlaqın, hörmətin sadəcə sözlər deyil, ailədə etiraf edilən həqiqi dəyərlər olması üçün hər cür say göstərməlidirlər.

Dərk olunmayan zorakılığın qarşısının alınmasında əsas məqam təhlükəsiz ailə mühitinin, yəni zorakılığa səbəb olan amillərin təsirinin maksimum dərəcədə azaldılması və ya minimum səviyyəyə çatdırılması şəraitinin formalaşdırılmasıdır. Övladlarınıza xəyanət etmək yol verilməzdir, çünki onlar,

bu mürəkkəb dünyada, onlara böyüklərin dəstəyi və ailədə təhlükəsizlik hissi lazımdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Берн Э. - Трансакционный анализ в психотерапии – М.: Эксмо, 2009. - 416 с.

2. Бочавер А. А., Хломов К. Д. Буллинг как объект исследований и культурный феномен // Психология. Журн. ВШЭ. 2013. Т. 10. № 3. – С. 149-159.
3. Волкова Е.Н. Проблемы насилия над детьми и пути их преодоления, под редакцией Волковой Е.Н. СПб-2018 -240с.
4. Глазман О. Л. Психологические особенности участников буллинга // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. 2009. №105. - С. 159 – 165.
5. Гусейнова Е.А., Ениколопов С.Н. Влияние позиции подростка в буллинге на его агрессивное поведение и самооценку // Психологическая наука и образование. 2014 №2. - С.246–256.
6. Жарова Д. В., Терех Е. Ю. Психологические особенности подросткового буллинга // Ped.Rev.. 2018. №1 (19). - С. 79-84
7. Зиновьева Н.О., Михайлова Н.Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации. – СПб. Речь, 2003. – 247 с.
8. Соловьева С.Л. Психология экстремальных состояний. – СПб.: ЭЛБИ, 2003. – 128 с.
9. Эванс П. Как защитить себя от оскорбления. Пер с англ. – М.: АСТ, 2004. – 346 с.
10. Allison S., Roeger L., Smith B., Isherwood L. Family histories of school bullying: implications for parent-child psychotherapy // Australasian Psychiatry. 2014. vol. 22. pp. 149—153.
11. Baldry A.C., Farrington D. P. Bullies and delinquents: Personal characteristics and parental styles. //Journal of Community & Applied Social Psychology. 2000. 10(1). - PP. 17— 31.
12. Schwartz D., Dodge K.A., Pettit G.S., Bates J.E. The early socialization of aggressive victims of bullying. //Child Development. 1997. 68. PP. 665—675
13. Zottis G.A., Salum G.A., Isolan L.R., Manfro G.G., Heldt E. Associations between child disciplinary practices and bullying behavior in adolescents. J Pediatr (Rio J). 2014.

Эльнара Ибрагим кызы ШАФИЕВА

Бакинский Государственный Университет, доктор психологических наук, профессор
E-mail: shafiyeva@mail.ru

Севиндж Агавели кызы АЛЛАХЪЯРОВА

Бакинский Государственный Университет, доцент
E-mail: seva68@mail.ru

Айдан Фирудин кызы САМАНДАРОВА

Бакинский Государственный Университет, доцент
E-mail: a.sudan77@mail.ru

ПРОБЛЕМА НЕОСОЗНАННОГО НАСИЛИЯ В СОВРЕМЕННЫХ СЕМЬЯХ

Резюме: В данной статье анализируется и обосновывается понятие «неосознанное насилие», дается его определение и рассматривается насилие с точки зрения семейно-родительских отношений; разъясняется понятие, проявления и причины домашнего насилия; рассматриваются необходимые специальные меры для предотвращения неосознанного домашнего насилия. Неосознанное насилие проявляется в ситуациях, когда родители по неосторожности, вместо вежливости, используют унижающие достоинство деструктивные выражения. При этом семейные буллыеры не задумываются о последствиях этого, так как уверены, что подталкивают ребенка к правильной модели поведения.

Ключевые слова: *неосознанное насилие, деструктивные детско-родительские отношения, семейная агрессия, причины неосознанного домашнего насилия.*

Elnara İbrahim SHAFİYEVA

Baku State University, Doctor of Psychological Sciences, Professor
E-mail: shafiyeva@mail.ru

Sevinj Aghavali ALLAHYAROVA

Baku State University, Associate Professor
E-mail: seva68@mail.ru

Aydan Firudin SAMANDAROVA

Baku State University, Associate Professor
E-mail: a.sudan77@mail.ru

THE PROBLEM OF UNCONSCIOUS VIOLENCE IN MODERN FAMILIES

Abstract: In this article, the author analyzes and substantiates the need to include the concept of "incomprehensible violence" in the scientific community, proposes its definition and considers incomprehensible violence in terms of family-parent relations; explains the concept, manifestations and causes of domestic violence; concludes that special measures are needed to prevent unconscious violence. Unconscious violence manifests itself in situations where parents inadvertently, instead of being polite, use degrading and destructive expressions. At the same time, misunderstood family bullies do not think about the consequences of this, because they are sure that they are pushing the child to the right model of behavior.

Key words: *unintelligible violence, child-parent relations, family aggression, causes of unintelligible domestic violence.*

Daxil olub: 11.07.2022